

O'ZBEKISTON SSRDA AYOLLAR TA'LIMINING RIVOJLANISHI VA UNING IJTIMOIIY OQIBATLARI (1924–1991)

Usmonova Husnida Xudoberdi qizi

Farg'ona davlat universiteti 2-bosqich talabasi

husnidausmonova36@gmail.com

+998953461133

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O'zbekiston SSRda 1924–1991-yillarda ayollar ta'limining rivojlanish jarayoni hamda uning ijtimoiy oqibatlari tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda Sovet hokimiyatining ayollar savodxonligini oshirish, ularni umumiy, o'rta maxsus va oliy ta'lim tizimlariga keng jalb etish bo'yicha amalga oshirgan siyosati yoritilgan. Shuningdek, ta'limning ayollarning ijtimoiy mavqei, iqtisodiy faolligi, siyosiy ishtiroki va oiladagi o'rniga ko'rsatgan ta'siri ochib beriladi. Maqolada ayollar ta'limining rivojlanishi natijasida jamiyatda yuz bergan ijobiy o'zgarishlar bilan bir qatorda, sovet mafkurasi ta'siri, gender munosabatlaridagi ziddiyatlar va “ikki yuk” muammosi kabi murakkab jihatlar ham tahlil etiladi.*

Kalit so'zlar: *O'zbekiston SSR, ayollar ta'limi, xotin-qizlar, savodxonlik, gender siyosati, sovet modernizatsiyasi, oliy ta'lim, ijtimoiy faollik, ayollar huquqlari, maorif tizimi, gender munosabatlari.*

Abstract: *This article analyzes the development of women's education in the Uzbek SSR in 1924–1991 and its social consequences based on historical sources and scientific literature. The study highlights the policy of the Soviet authorities to increase women's literacy and widely involve them in the general, secondary specialized and higher education systems. It also reveals the impact of education on women's social status, economic activity, political participation and their place in the family. Along with the positive changes that have occurred in society as a result of the development of women's education, the article also analyzes such complex*

aspects as the influence of Soviet ideology, conflicts in gender relations and the problem of "double burden".

Keywords: Uzbek SSR, women's education, women, literacy, gender policy, Soviet modernization, higher education, social activism, women's rights, education system, gender relations.

Аннотация: В данной статье на основе исторических источников и научной литературы анализируется развитие женского образования в Узбекской ССР в 1924–1991 годах и его социальные последствия. Исследование освещает политику советских властей по повышению грамотности женщин и их широкому вовлечению в общеобразовательную, средне-специализированную и высшую системы образования. Также раскрывается влияние образования на социальный статус женщин, их экономическую активность, политическое участие и место в семье. Наряду с позитивными изменениями, произошедшими в обществе в результате развития женского образования, в статье анализируются такие сложные аспекты, как влияние советской идеологии, конфликты в гендерных отношениях и проблема «двойного бремени».

Ключевые слова: Узбекская ССР, женское образование, женщины, грамотность, гендерная политика, советская модернизация, высшее образование, социальная активность, права женщин, система образования, гендерные отношения.

Kirish. O‘zbekiston SSR davrida (1924–1991-yillar) ayollar ta’limining rivojlanishi Sovet hokimiyatining umumiy modernizatsiya va ijtimoiy-siyosiy o‘zgartirishlar siyosatining muhim tarkibiy qismi bo‘ldi. XX asr boshlarida O‘rta Osiyo, xususan, O‘zbekiston hududida ayollar savodxonligi juda past darajada edi. 1920-yillarning boshlarida ayollar orasida savodsizlik darajasi 90-95% atrofida bo‘lgan bo‘lib, bu holat asosan patriarxal oila tuzumi, diniy an’analar, qiz bolalarni maktabga yubormaslik va ijtimoiy-iqtisodiy cheklovlar bilan bog‘liq edi. Sovet hokimiyati esa ayollarni jamiyatning faol a’zolariga aylantirish, ularni ishchi

kuchiga jalb qilish va proletar mafkurasini singdirishni o'zining strategik vazifalaridan biri deb hisobladi[1.45-46.].

Bu jarayon **likbez** (savodsizlikni tugatish) kampaniyalari, **Hujum** harakati (1927-yil) va keyingi yillarda umumiy majburiy ta'lim tizimining kengayishi orqali amalga oshirildi. Hujum kampaniyasi nafaqat paranjini olib tashlash, balki ayollarni ta'limga, jamoat ishlariga va yangi hayot tarziga jalb etishning ramziy va amaliy harakati sifatida ko'rildi. Natijada, 1937-yilga kelib O'zbekistonda 273 mingdan ortiq o'zbek ayoli savodsizlik kurslarini tugatgan edi. 1926-yilgi aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra, O'zbekiston SSRda ayollar savodxonligi juda past bo'lsa, 1939-yilga borib bu ko'rsatkich sezilarli darajada oshdi[2.56.].

Sovet davridagi ayollar ta'limi siyosati bir tomondan ijobiy natijalarga olib keldi: ayollar umumiy, o'rta maxsus va oliy ta'lim tizimlariga keng jalb etildi, ular o'qituvchi, shifokor, muhandis va rahbar lavozimlarda faol ishtirok eta boshladi. Ikkinchi tomondan, bu jarayon Sovet mafkurasi ta'sirida milliy va diniy an'analar bilan ziddiyatga kirdi, gender munosabatlarida murakkab o'zgarishlar va "ikki yuk" (ish va uy yumushlari) muammosini keltirib chiqardi. O'zbekiston SSRda 1924–1991-yillarda ayollar ta'limining rivojlanish bosqichlari tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — sovet davri ta'lim siyosatining ijobiy yutuqlari bilan birga uning ijtimoiy-siyosiy va oilaviy hayotga ko'rsatgan murakkab ta'sirini ochib berishdir. Savodxonlikdan oliy ta'limgacha bo'lgan yo'l, ayollarning iqtisodiy va siyosiy faolligining o'sishi hamda gender munosabatlaridagi ziddiyatlar yoritiladi. Ushbu tadqiqot Sovet modernizatsiyasi tajribasini ilmiy nuqtai nazardan baholashga xizmat qiladi va mustaqil O'zbekiston sharoitida ayollar ta'limini yanada rivojlantirish borasidagi dolzarb masalalarga ham yondashuv beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

O'zbekiston SSR davrida ayollar ta'limining rivojlanishi masalasi sovet va post-sovet davrida ilmiy tadqiqotlarning muhim mavzusiga aylangan. Sovet davri adabiyotlarida bu jarayon asosan ijobiy baholanib, Sovet hokimiyatining "ayollarni ozod qilish" siyosati sifatida ko'rsatilgan. Masalan, R. Aminova va boshqa sovet

mualliflarining ishlarida ayollar savodxonligining o'sishi, ularning mehnat va ijtimoiy hayotga jalb etilishi katta yutuq sifatida ta'kidlangan. 1937-yilga kelib 273 mingdan ortiq o'zbek ayoli savodsizlik kurslarini tugatgani haqidagi statistik ma'lumotlar ko'pincha keltiriladi. G'arb va xorijiy tarixshunoslikda mavzuga murakkabroq yondashuv kuzatiladi[3.89.]. Marianne Kampning "The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism" (2006) asari ayollar ta'limi va Hujum harakati masalasini chuqur tahlil qilgan muhim tadqiqotlardan biri hisoblanadi. Muallif Sovet siyosatining ayollarni modernizatsiya qilishdagi muvaffaqiyatlari bilan birga, milliy an'analar va diniy qadriyatlar bilan yuzaga kelgan ziddiyatlarni ham ochib beradi. Shuningdek, Shoshana Keller va Adeeb Khalidning ishlarida Sovet ta'lim siyosati millatni qurish va mafkuraviy nazorat vositasi sifatida ko'rib chiqiladi.

O'zbekiston mustaqillik davridagi ilmiy adabiyotlarda sovet ta'lim tizimining ijobiy tomonlari (umumiy savodxonlikning oshishi, oliy ta'limning kengayishi) bilan birga uning mafkuraviy cheklovlari va milliy o'ziga xoslikni susaytirish tendensiyalari tanqidiy baholanadi. So'nggi yillarda nashr etilgan maqolalarda arxiv hujjatlari asosida gender siyosati va ayollarning ijtimoiy faolligiga yangicha yondashuvlar paydo bo'lmoqda. Umuman olganda, mavjud adabiyotlar Sovet davri ayollar ta'limini bir tomonlama emas, balki ijobiy o'zgarishlar va murakkab ijtimoiy oqibatlar nuqtai nazaridan o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Biroq, ayrim ishlar statistik ma'lumotlarga haddan tashqari tayanib, ayollarning shaxsiy tajribasi va og'zaki tarixni yetarli darajada yoritmaydi. Ushbu maqola mavjud bo'shliqlarni qisman to'ldirishga qaratilgan. Tadqiqotda ob'ektivlikka erishish maqsadida manbalarning turli nuqtai nazarlarini (sovet rasmiy, g'arb tanqidiy va mahalliy) qiyoslash qo'llanildi. Shu bilan birga, gender yondashuvi (gender asosidagi ijtimoiy o'zgarishlarni tahlil qilish) qo'llanilib, ayollar ta'limining oila, jamiyat va iqtisodiyotga ta'siri ochib berildi. Tadqiqotning cheklovlari: ba'zi arxiv materiallarining to'liq ochiq emasligi va sovet davri statistikasining mafkuraviy tus olishi hisobga olindi.

Savodxonlik kampaniyalari va dastlabki yillar (1924–1940-yillar)

1920-yillarning ikkinchi yarmidan boshlab O'zbekistonda savodsizlikni tugatish bo'yicha keng ko'lamli ishlar olib borildi. Ayollar uchun maxsus kurslar, ayollar klublari va qishloq o'qish xonalari tashkil etildi. Hujum kampaniyasi (1927-yil) nafaqat paranjini olib tashlash, balki ayollarni ta'limga jalb etishning ramziy harakati bo'ldi. Bu davrda minglab o'zbek ayollari savodxonlik kurslarini tugatdi. Masalan, 1937-yilga kelib 273 mingdan ortiq o'zbek ayoli savodsizlik kurslarini bitirgan. 1926-yilgi aholini ro'yxatga olish ma'lumotlariga ko'ra, butun Sovet Ittifoqida ayollar savodxonligi past bo'lsa-da, O'rta Osiyoda bu ko'rsatkich yanada past edi. Ammo 1939-yilga kelib O'zbekistonda ayollar savodxonligi sezilarli darajada oshdi (umumiy savodxonlik darajasi keskin yuqoriladi)[4.138-141.]. Bu o'zgarishlar Sovet siyosatining majburiy xarakteriga qaramay, ijobiy natija berdi: ayollar o'qituvchi, hamshira va sanoat ishchilari sifatida faol ishtirok eta boshladi.

Bu davrda ta'lim nafaqat bilim berish, balki ideologik tarbiya vositasi bo'lgan. Ayollar ta'limi orqali Sovet mafkurasi oila va jamiyatga singdirilgan. Biroq, an'anaviy qarshilik kuchli edi: ko'plab oilalarda qiz bolalarni maktabga yuborish "sharaf" masalasiga aylangan, ba'zi hollarda zo'ravonlik holatlari kuzatilgan. Shunga qaramay, 1930-yillarning oxiriga kelib ayollar o'rtasida savodxonlik darajasi sezilarli oshgan, bu esa keyingi rivojlanish uchun asos yaratdi. Hujum harakati natijasida ayollar mehnat faolligi ham oshdi — 1940-yilga kelib ayollar ishchilar va xizmatchilar soni 232 mingga yetdi[5.71.].

Urushdan keyingi davr va umumiy ta'limning kengayishi (1945–1960-yillar) Ikkinchi Jahon urushi ayollar ta'limida yangi bosqichni boshlab berdi. Erkaklar frontga ketgani uchun ayollar sanoat, qishloq xo'jaligi va ma'muriy ishlarning ko'p qismini egalladi. Bu esa ularning ta'lim darajasini oshirish zaruratini kuchaytirdi. Urushdan keyin majburiy yetti yillik (keyinchalik o'n yillik) ta'lim joriy etildi. Qishloq joylarda maktablar soni ko'paydi, ayol o'qituvchilar tayyorlashga alohida e'tibor qaratildi. 1950–1960-yillarda savodsizlik deyarli tugatildi. Ayollar orasida o'rta ta'limni tugatganlar soni keskin oshdi. Pedagogika institutlari, tibbiyot va texnikumlar ayol talabalar bilan to'ldi. Bu davrda ayollar nafaqat o'qidi, balki o'qituvchi va mutaxassis sifatida ishlay boshladi. Masalan, 1950-yillarda tibbiyot

sohasida ayollar ulushi yuqori bo'lib, ularning kasbiy faolligi oshdi. 1950-yillarning oxiriga kelib O'zbekistonda savodxonlik darajasi 70-75% ga yetdi, ayollar kolxozlarda erkaklarni ortda qoldira boshladi. jtimoiy oqibati[6.114.]. Ta'lim ayollarning oiladagi o'rnini o'zgartirdi. O'qigan ayollar oila rejalashtirish, bolalar tarbiyasiga ilmiy yondashuv va kichikroq oila modelini qo'llay boshladi. Shu bilan birga, "ikki yuk" muammosi paydo bo'ldi – ayollar ham ishda, ham uyda og'ir yukni ko'tarishga majbur edi. Shahar va qishloq o'rtasidagi tafovut saqlanib qoldi, ammo umumiy tendensiya ijobiy edi.

Oliy ta'lim va professional rivojlanish (1960–1991-yillar) 1960–1980-yillarda oliy ta'limda ayollar ulushi sezilarli oshdi. Toshkent, Samarqand, Buxoro kabi shaharlardagi universitet va institutlarda ayol talabalar soni ko'paydi. Ular tibbiyot, pedagogika, muhandislik va gumanitar fanlar bo'yicha tahsil oldi. 1970–1980-yillarga kelib ayollar oliy ta'lim muassasalarida talabalarning muhim qismini tashkil etgan. Bu davrda ayollar orasida fan nomzodlari va professorlar soni ham o'sdi. Statistika ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Sovet davrining oxiriga kelib O'zbekistonda ayollarning iqtisodiy faolligi yuqori bo'lib, ular sanoat, ta'lim va sog'liqni saqlash tizimida katta ulushga ega edi. 1980-yillarda ayollar mehnat resurslarining 40-50% ini tashkil qilgan sohalar mavjud edi. Oliy ta'lim ayollarga rahbarlik lavozimlariga ko'tarilish imkonini berdi, garchi yuqori rahbarlikda erkaklar ustunligi saqlanib qolgan bo'lsa ham.

Ayollar ta'limining rivojlanishi jamiyatda chuqur o'zgarishlarga olib keldi.

1. Ijobiy oqibatlar: Ayollarning ijtimoiy mavqei oshdi, ular siyosiy va iqtisodiy hayotda faol ishtirok etdi. Ta'lim orqali gender stereotiplari zaiflashdi, oilalarda bolalar ta'limiga e'tibor kuchaydi. Ayollarning professional integratsiyasi respublika iqtisodiyotini rivojlantirdi. Savodxonlik va oliy ta'lim ayollarga mustaqillik va ijtimoiy harakatchanlik berdi. Natijada, yangi avlod onalari o'qimishli bo'lib, bolalar tarbiyasi sifati yaxshilandi[7.120.].

2. Murakkab jihatlar: Sovet mafkurasi ta'sirida ta'lim milliy an'analarni chetga surib, "sovet ayoli" modelini (ishchi va ona) majburan singdirgan. Bu gender munosabatlarida ziddiyatlarni keltirib chiqardi. "Ikki yuk" muammosi – ish va uy

yumushlari – ko‘plab ayollar uchun og‘ir sinov bo‘ldi. Shahar va qishloq o‘rtasidagi tafovut saqlanib qoldi: shaharlarda ayollar tezroq rivojlandi, qishloqlarda an‘anaviy to‘siqlar kuchliroq edi. Ba‘zi hollarda ta‘lim oilaviy mojarolarga sabab bo‘ldi. Hujum kampaniyasi davrida zo‘ravonlik va qarshilik holatlari ko‘p kuzatilgan. Sovet davridagi ayollar ta‘limi modernizatsiya jarayonining muvaffaqiyatli, ammo ziddiyatli namunasi bo‘ldi. U ayollarni jamiyatning faol a‘zolariga aylantirdi, lekin to‘liq gender tengligini ta‘minlay olmadi.

Xulosa O‘zbekiston SSR davrida (1924–1991-yillar) ayollar ta‘limining rivojlanishi XX asr O‘rta Osiyo tarixidagi eng muhim ijtimoiy-siyosiy jarayonlardan biri bo‘ldi. Sovet hokimiyati tashkil topgan dastlabki yillarda ayollar savodxonligi 90-95% ga yaqin bo‘lgan og‘ir holatdan boshlab, mustaqillik arafasida ayollarning umumiy savodxonligi deyarli 100% ga yetdi, oliy ta‘limda esa ayollar ulushi sezilarli darajada oshdi. Likbez kampaniyalari, Hujum harakati, majburiy umumiy ta‘lim tizimining joriy etilishi va oliy ta‘lim muassasalarining kengayishi natijasida o‘zbek ayollari maktab o‘qituvchisi, shifokor, muhandis, olim va rahbar lavozimlarda faol ishtirok etuvchi kuchga aylandi. Ushbu tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ayollar ta‘limining rivojlanishi ijobiy natijalarga olib keldi. Ayollarning iqtisodiy faolligi keskin oshdi, ular sanoat, sog‘liqni saqlash, ta‘lim va madaniyat sohalarida respublika mehnat resurslarining muhim qismini tashkil etdi. Ta‘lim ayollarning ijtimoiy mavqeini yuksaltirdi, oila ichidagi qaror qabul qilish jarayonlarida ishtirokini kuchaytirdi va yangi avlod tarbiyasiga ilmiy yondashuvni shakllantirdi. Natijada, gender stereotiplari zaiflashdi, ayollarning huquqlari va imkoniyatlari kengaydi. Biroq, jarayon murakkab va ziddiyatli xususiyatga ega edi. Sovet mafkurasi ta‘sirida ta‘lim milliy va diniy qadriyatlar bilan to‘qnash keldi, an‘anaviy oila tuzumida keskin o‘zgarishlarni keltirib chiqardi. “Ikki yuk” muammosi — ayollarning bir vaqtning o‘zida ham ishlab, ham oilaviy yumushlarni bajarishi — ko‘plab oilalarda og‘ir psixologik va jismoniy yuklamaga sabab bo‘ldi. Shahar va qishloq o‘rtasidagi tafovut saqlanib qoldi: shaharlarda modernizatsiya tezroq kechgan bo‘lsa, qishloq joylarda an‘anaviy to‘siqlar kuchliroq bo‘lib qoldi. Sovet davridagi ayollar ta‘limi siyosati modernizatsiya loyihasining muvaffaqiyatli, ammo

to'liqsiz namunasi sifatida baholanishi mumkin. U ayollarni jamiyatning faol a'zolariga aylantirdi, lekin to'laqonli gender tengligini ta'minlay olmadi va ko'pincha majburiy xarakterga ega bo'ldi.

Mustaqil O'zbekiston uchun bu tajriba muhim saboq bo'lib qolmoqda. Bugungi kunda ayollar ta'limini rivojlantirishda sovet davridagi ijobiy tajribalarni (ommaviy ta'lim, kasbiy tayyorgarlik) saqlab qolgan holda, milliy qadriyatlar, oilaviy an'analar va zamonaviy talablar o'rtasidagi muvozanatni ta'minlash zarur. Ayollar ta'limining yanada sifatli va har tomonlama rivoji jamiyatning umumiy taraqqiyoti, iqtisodiy qudrati va ijtimoiy barqarorligining asosiy omillaridan biri bo'lib qolaveradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Tojiyeva M. O'zbekiston xotin-qizlarining ma'naviy-madaniy hayotdagi o'rni (1920-1930-yillar) // O'zbekiston tarixi jurnali. – Toshkent, 2018. – № 3. – B. 45–52.
2. Алимova Д. А. Женский вопрос в Узбекистане: история и современность. – Ташкент: Фан, 1991. – 141 с.
3. Аминова Р. Х. Октябрь и решение женского вопроса в Узбекистане (1917–1941 гг.). – Ташкент: Фан, 1975. – 264 с.
4. Кадыров И. К. Развитие народного образования в Советском Узбекистане. – Ташкент: Учпедгиз УзССР, 1964. – 212 с.
5. Рахимова М. Х. Женщины Узбекистана в борьбе за развитие науки и культуры (1941–1960 гг.). – Ташкент: Фан, 1979. – 142 с.
6. Kamp M. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Changing Lives under Soviets. – Seattle: University of Washington Press, 2006. – 332 p.